

ПОСЛУГА ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

З питання про об'єкт цивільного правовідношення в літературі висловлюються різні думки. Одні автори вважають, що як об'єкт цивільного правовідношення завжди виступають речі. Тим часом речі не здатні реагувати на дію з боку правовідношення як певного роду зв'язку між людьми. Сама по собі взаємодія між людьми не може привести до яких-небудь змін в речах. Лише поведінка людини, направлена на річ, здатна викликати в ній відповідні зміни. Інші автори вважають, що об'єкт цивільного правовідношення утворює поведінку людини. Проте не всяка поведінка людини складає об'єкт правовідношення. Так, не можна розглядати як об'єкт поведінку людей в процесі їх взаємодії в рамках існуючого між ними правовідношення. Ця поведінка складає зміст цивільного правовідношення. Тільки поведінка суб'єктів цивільного правовідношення, направлена на різного роду матеріальні і нематеріальні цінності, може виступати як об'єкт цивільного правовідношення. По викладених вище причинах не можна розглядати як об'єкт цивільного правовідношення самі матеріальні, духовні і інші блага: речі, продукти творчої діяльності, дії людей, результати дій і т. д., як вважають деякі автори [1, 32–34].

Проте цивільне законодавство України декілька спрощує наведену нами систему цивільно-правового регулювання, встановлюючи, що як об'єкт цивільного відношення повинна розглядатися не поведінка його суб'єктів, а то, на що ця поведінка направлена [2, 255]. В цілому така позиція цілком виправдана, так для реального регулювання цивільних відносин має значення лише кінцевий результат механізму соціальної взаємодії. Аналіз поведінки учасників детально розглядається в кожному конкретному виді зобов'язань, тому не виділяється в законі як безпосередній об'єкт цивільного правовідношення [3, 294–295].

Щоб обґрунтувати або спростувати самостійність такого виду цивільно-правових зобов'язань, як зобов'язання по наданню послуг, необхідно встановити, що ж є послуга як економічна категорія.

Всі численні відносини, регульовані зобов'язальним правом, охоплюються поняттям відносин економічного обороту. Загальним для них є те, що вони так або інакше пов'язані з товарним переміщенням матеріальних благ у вигляді речей, грошей, робіт, послуг і т. п., з приводу яких люди вступають у відносини з метою задоволення своїх потреб. Послуги, як і роботи і речі, служать задоволенню життєвих потреб людини і в цій якості володіють загальною властивістю — споживною вартістю. Проте з погляду економічного змісту послуги володіють певними особливостями, що і обумовлює самостійне правове регулювання зобов'язальних відносин, в рамках яких ці послуги надаються.

Послуга — це дія, що приносить користь, допомога іншому, тим самим надаючи значення двом взаємозв'язаним складовим: меті, на досягнення якої

послуга направлена (користь, допомога), і засобом досягнення цієї мети (здійснення тим, хто надає послугу, дії) [4, 228].

Послугу складають доцільні дії. Ці дії, будучи відповідними цілі, здійснюються в необхідному і достатньому об'ємі. Пороки змісту і об'єму, дій, що робляться для виконання послуги, віддаляють або роблять неможливим досягнення мети, ради якої одержувач удався до цієї послуги. До послуг відносять види корисної діяльності, які не створюють матеріальних цінностей, тобто головним критерієм віднесення тієї або іншої діяльності до послуг служить невідчутний, невидимий характер вироблюваного в даній сфері продукту [5, 8].

Економічна корисність робить послугу предметом купівлі-продажу, разом з товарами і роботами. Послуга є продуктом, вироблюваним з метою обміну на гроші, тобто послуга володіє міноюю вартістю [6, 38].

В економічному обороті надання послуг є діяльністю по виробництву і реалізації цього продукту.

Згідно з п. 1 ст. 901 ЦК України послугою є здійснення певних дій або здійснення певної діяльності [7, 356].

Для того, хто надає послугу, дія, що становить її, є роботою, а той, кому вона, виявляється, одержує щось відмінне від результату роботи — «непередане, нерозривно пов'язане з діяльністю благо» [8, 76] із «споживанням корисного ефекту в процесі надання послуги». Результат роботи, окрім як своїм походженням, нічим не пов'язаний з її процесом і може вільно міняти володаря; в результаті отримання послуги виходить якесь благо, невіддільне від процесу його створення і споживане тільки його набувальником. Робота полягає у виготовленні або переробці (обробці) речі з передачею результату роботи (тобто виготовленого виробу) замовнику (901 ГК). Результат роботи може «по-перше, існувати окремо від виконавця роботи, а по-друге, може бути гарантований виконавцем...» [2, 310]. Для послуги характерна «відсутність в упредметненій формі результату виконаної роботи» [9, 392]. «Тут йдеться про нематеріальні послуги, результат яких хоч і має товарну форму, але не існує окремо від виконавця, а сама послуга, по суті, споживається замовником одночасно з її наданням виконавцем. Таке положення виключає можливість виникнення для замовника речових прав на результат послуги...».

Віднесення послуг до розряду благ не викликає заперечень, а ось вказівка на те, що воно служить засобом задоволення потреб, надмірно. У філософії під благом розуміють «предмет або явище, що задовольняє певну людську потребу» [10, 297].

Надання послуги не припускає ні створення речі, ні її подальшої передачі одержувачу. Якщо не уявляється можливим ґрунтуватися на відчутному результаті послуги, слід скористатися критерієм її ефекту, досяжного у межах можливої ефективності дій складових змісту послуги.

Послуга повинна спричинити настання такого корисного ефекту, який в існуючих межах ефективності послуги досяжний в звичайних умовах, тобто коли фактично досягнутий корисний ефект послуги доступний передбаченню в наперед відомому ряду інших можливих ефектів.

Звичайними є типові, штатні умови надання послуг відповідного виду. Звичайні умови несумісні з екстремальною обстановкою. Обставини, властиві звичайним умовам, відтворюються з незначними відхиленнями кожного разу при наданні послуг конкретного виду. У разі істотного відхилення в обставинах надання послуг звичайні умови порушуються. Ці відхилення можуть бути випадковими, такими, що повторюються, і стійкими. Зміни обставин по незалежних від виконавця послуги причинах вимагають припинення виробництва послуг — не окремої з них, а всіх — на період дії цих обставин аж до відновлення звичайних умов. Відхилення від звичайних умов з вини виконавця послуги припускає його відповідальність, якщо впливає на ефективність послуги або відобразилася на фактично досягнутому її ефекті у конкретного одержувача.

Таким чином, послуга не має кінцевого результату. Юридичним підсумком послуги є момент закінчення складових її дій. Фактичний підсумок пов'язаний з моментом прояву корисного ефекту зроблених дій.

Ступінь корисності досягнутого ефекту залежить не від довершених дій, якщо дотримана технологія їх здійснення, а від доступності отримання більш вираженого або іншого ефекту за допомогою цих дій. Не можна одержати ефект, який недосяжний при здійсненні конкретних дій. Досить поширена думка про послуги як результати діяльності. Так, С. С. Алексєєв відзначав, що послуги» — це «не сама по собі діяльність, а певний результат» Н. П. Індюков також стверджував, що «благом може бути тільки результат праці (діяльності)», але при цьому специфіку результату він бачить в тому, що цей результат існує у формі позитивного ефекту, практично невіддільного від діяльності [11]. На думку М. В. Кротова, послуга може бути об'єктом як цивільного, так і трудового правовідношення. Об'єктом трудового правовідношення є послуга як процес обслуговування, а цивільного — послуга як продукт праці.

Проте послугу він визначав як «діяльність громадянина або організації, споживана в процесі її здійснення, продукт якої не має упредметненого виразу». З наведених визначень видно, що розгляд послуг як результату діяльності у відриві від самої діяльності є непродуктивним, оскільки зрештою всі ці автори визначали послуги через діяльність.

Найбільшу підтримку в літературі одержало визначення послуги як діяльності, що не має упредметненого результату. О. С. Йоффе указував на те, що в договорі послуг йде мова «про діяльність таких видів, які не одержують або не обов'язково повинні одержати втілення в матеріалізованому, а тим більше в упредметненому результаті» [12, 419].

Е. Д. Шешенін виділяв такі ознаки послуги:

- а) це діяльність особи (юридичного або фізичного), що надає послугу;
- б) надання послуги не залишає речовинного результату;
- в) корисний ефект послуги (діяльності) споживається в процесі надання послуги, а споживна вартість послуги зникає».

Відсутність упредметненого результату як основна ознака послуг використовувалася і для їх відмежування від роботи. У зв'язку з цим проблема співвідно-

шення робіт і послуг, а отже, і співвідношення договору підряду і договору по наданню послуг, придбали самостійне значення в дискусії про поняття послуг.

Саме по цьому шляху пішов Д. І. Степанов, виділивши такі ознаки послуги:

— сукупність дій, що послідовно змінюють або доповнюють одна одну, складає поведінкову характеристику послуги;

— послуга не має речовинного результату, як операція володіє властивістю невідчутності;

— трудність відособлення і невіддільність від джерела;

— послуга, що надається конкретною людиною або співтовариством, індивідуалізується, стає певною мірою унікальною, ексклюзивною, хоч і продовжує відноситися до конкретного виду діяльності [13, 16–17].

Автор виходячи з наведених раніше ознак сформулював таке визначення послуг: «Послуги — різновид об'єктів цивільних правовідносин, що виражаються у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді ряду доцільних дій виконавця, або в діяльності, що є об'єктом зобов'язання, що має нематеріальний ефект, нестійкий речовинний результат або упредметнений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, і що характеризується властивостями здійсненності, невіддільності від джерела, моментального споживання, неформалізованої якості».

Дане поняття послуг досить об'ємне за змістом, але воно не дозволяє з достатнім ступенем визначеності відмежувати послуги від інших цивільно-правових явищ, зокрема робіт. Пропонований критерій розмежування робіт і послуг — проведення необоротної специфікації матеріалів (нематеріальної речі) суперечить загальноприйнятому в доктрині і закріпленому в законодавстві розумінню роботи як діяльності по виготовленню або переробці (обробці) речі. Наявність необоротної специфікації передбачається тільки при виготовленні речі, а при переробці і тим більше обробці речі цього не вимагається.

Сумніви в прийнятності даного критерію викликають і спроби Д. І. Степанова на його основі розмежувати діяльність по ремонту на роботи і послуги. До робіт він відносить тільки ремонт будівель і приміщень, а до послуг — діяльність по ремонту устаткування, побутової техніки, інструментів, ювелірних виробів. При цьому автор приводить таке аргументування: «Фактично виробництво такого ремонту має матеріальний результат, формально це робота, але результат цей несумісний і несумірний з результатом специфікації, він часто такий незначний, що насилу можна говорити про переробку або обробку. При цьому операції по ремонту побутової техніки і дрібних побутових приладів так часто виникають в господарському обороті, що їх цілком можна віднести до послуг. У такому разі ці операції можуть мати два режими правового регулювання: один — як роботи, другий — як послуги». Послідовне застосування Д. І. Степановим вказаного критерію примушує його вдаватися і до інших обмовок.

Зокрема, виділяючи такий критерій, як послуги — напівроботи або «так звані послуги», що мають нестійкий речовинний результат, він вимушений визнати, що для них «є типовим відсутність ознаки невідчутності, а в деяких

випадках — моментальність споживання», хоча остання ознака включена в поняття послуги як універсальна.

Відсутність в радянському цивільному законодавстві диференціації правового регулювання відносин по виконанню робіт і наданню послуг дозволяла розглядати послуги як різновид роботи. Так, І. Л. Брауде стверджував, що «робота може полягати у виготовленні якої-небудь речі або в наданні послуг» [14, 221].

У цивілістичній літературі висловлювалася і прямо протилежна думка про роботу як різновиди послуги. Н. А. Барінов об'єднав в понятті послуги і виконання робіт, і надання послуг, вказавши, що «одні послуги утілюються в споживних вартостях речей» [15, 1].

Обґрунтовувавши необхідність законодавчого закріплення нового типу договору — договору по наданню послуг, Е. Д. Шешенін наполягав на необхідності розмежування робіт і послуг. Визнаючи єдність економічної суті послуг, він, проте, підкреслював ділення послуг з результату діяльності, які або утілюються в речах, або не існують окремо від виконавців. Відповідно, на його думку, «послуги першого роду є предметом підрядних зобов'язань, а послуги другого роду — предметами договорів, що породжують зобов'язання по наданню послуг».

Оскільки зміст будь-якого поняття складає сукупність істотних ознак, виявлення ознак послуг уявляється надзвичайно важливим завданням.

Своїм змістом послуга має дії — дії, направлені на задоволення суб'єктивної потреби її одержувача. При цьому самі дії носять об'єктивний характер. Вони наповнені певним змістом і виконуються в згідному меті послуги об'ємі. Суб'єктивна потреба одержувача послуги задовольняється в тій мірі, в якій поставлену мету можуть досягти відповідного змісту дії, здійснювані в необхідному об'ємі.

Зміст таких дій визначає вид послуги, а їх об'єм — вартість (ціну) послуги. Об'єм складових послугу дій — категорія, що кореспондує категорії оплати послуги. Здійснення дій меншого об'єму припускає пропорційно меншу величину платні за послугу.

Проте послуга володіє ознаками завершеності складових її дій. Не є послугою сукупність дій, закінчених до моменту продовження дій, після якого не впливає на характер і величину корисного ефекту. До певного моменту такі дії доцільні, після — даремні. У цьому сенсі послуга володіє ознакою необхідної достатності складових її дій, що мають самостійне значення лише у вичерпній їх сукупності, цілісності.

З іншого боку, продовження доцільних дій після завершення послуги може мати місце. Їх доцільність визначається іншим вектором додатку тих же дій або іншими діями. Послідовні (однакові) або паралельні (різні) послуги можуть виявлятися впродовж певного періоду часу (місяць, рік, декілька років або десятиліть), в цьому полягає обслуговування. Обслуговування — це сукупність послуг, але не єдина (що триває поетапно або одноразово багатокomпонентна) послуга. Послуга в процесі обслуговування — порційно-дискретний його елемент, що володіє ознаками завершеності і відмежований від суміжних елементів.

Таким чином, в цивілістичній літературі не тільки не сформувалося єдиного загальноновизнаного поняття послуг, але і не була запропонована така концепція послуг, яка дозволила б розкрити суть даної цивільно-правової категорії і відмежувати її від інших правових явищ, перш за все, від робіт.

У юридичній літературі не без підстав свого часу було виражене негативне ставлення до різкого зіставлення в цивільному праві понять «послуга» і «робота». Послугою є дія, що надає допомогу, користь іншому, а роботою — заняття якою-небудь справою, застосування своєї праці. Кожна послуга стає об'єктом цивільно-правового зобов'язання тоді, коли виражається в якій-небудь роботі, а робота — коли вона приймає форму надання послуги.

Уявляється, що складність розробки поняття «послуги» полягає, в першу чергу, у відсутності єдиного розуміння економічної суті даного явища.

В економічній науці послуги розуміються і як вид діяльності, і як вид економічного блага. Виходячи з цього, можна припустити, що кожне з цих значень опосередковується адекватною правовою формою.

Отже, навряд чи можливо виробити якесь єдине поняття, що охоплює обидва ці значення послуг. Саме цим можуть пояснюватися невдачі вчених цивілістів при формуванні поняття «послуги» як цивільно-правової категорії. Тому доцільно розмежувати правові поняття послуг виходячи з їх економічного змісту.

Послуги як вид діяльності є групою суспільних відносин, що складаються в процесі задоволення потреб учасників майнового обороту. Суспільні відносини певного виду в теорії права, у тому числі і цивільного, розглядаються як об'єкт правового регулювання. Відповідно, послуги як вид діяльності є об'єктом правового регулювання.

Література

1. Гражданское право России : курс лекций / под ред. О. Н. Садикова. — М. : Юрид. лит., 1996.
2. Гражданское право : учебник. В 3 т. Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М., 2002.
3. Гражданское право : учебник. В 2 т. Т. 1 / под ред. Е. А. Суханова. — М., 2000.
4. Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договоры / М. И. Брагинский. — М. : Статут, 1999.
5. Маркова В. Д. Маркетинг услуг / В. Д. Маркова. — М. : Финансы и статистика, 1996.
6. Основы предпринимательской деятельности / под ред. В. М. Власовой. — М. : Финансы и статистика, 1995.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44.
8. Кротов М. В. Зобов'язання по наданню послуг в радянському цивільному праві / М. В. Кротов. — Л., 1990 ; Кабатов В. А. Возмездное оказание слуг // Гражданский кодекс РФ. Ч. 2. — М., 1996.
9. Тихомиров А. В. Организационные начала публичного регулирования рынка медицинских услуг / А. В. Тихомиров. — М. : Статут, 2001.
10. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права. — М., 1960.
11. Индюков Н. П. Услуга как объект гражданских правоотношений / Н. П. Индюков. — Свердловск, 1978.
12. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М., 1975.
13. Степанов Д. И. Услуги как объект гражданского права / Д. И. Степанов. — М., 2005.
14. Брауде И. Л. Договор подряда // Отдельные виды обязательств. — М., 1954.

15. Баринов М. А. Права граждан по договору бытового заказа и их защита / М. А. Баринов. — М., 1973.

Анотація

Степанович Д. Г. Послуга як об'єкт цивільних прав. — Стаття.

У правотворчій діяльності приділяється велика увага категорії послуг, у цивільному законодавстві з'являється новий вид договорів про надання послуг, раніше невідомий вітчизняному правопорядку. Прояв аналогічної тенденції наголошується дослідниками в зарубіжних державах, де в даний час стрімко зростає частка послуг в майновому обороті, витісняючи торгівлю матеріальними речами і технологією, у зв'язку з чим дана стаття присвячена дослідженню поняття «послуга» як об'єкт цивільних прав. Згідно з новоприйнятою цивільною кодифікацією послуги є з одним із різновидів об'єктів цивільних прав, саме стосовно послуг як об'єктів виникають різноманітні зобов'язальні цивільні правовідносини, з урахуванням чого виникає питання щодо оптимальності існуючого правового режиму регулювання послуг та його відповідності реаліям сьогодення. Послуга є значним досягненням процесу нормотворення та загального розвитку теорії послуг в юридичній науці. Відсутність єдиного підходу до розуміння змісту, обсягу та класифікації послуг в економічній і правовій науці є лейтмотивом праць більшості науковців.

Ключові слова: послуга, дія, діяльність, зобов'язання, робота, економічна категорія, благо, вартість, обслуговування, операція, типові умови.

Аннотация

Степанович Д. Г. Услуга как объект гражданских прав. — Статья.

В правотворческой деятельности уделяется большое внимание категории услуг, в гражданском законодательстве появляется новый вид договоров о предоставлении услуг, раньше неизвестный отечественному правопорядку. Проявление аналогичной тенденции отмечается исследователями в зарубежных государствах, где в настоящее время стремительно растет частица услуг в имущественном обороте, вытесняя торговлю материальными вещами и технологией, в связи с чем данная статья посвящена исследованию понятия «услуга» как объект гражданских прав. Согласно новопринятой гражданской кодификации услуга является одной из разновидностей объектов гражданских прав, именно относительно услуг как объектов возникают многообразные обязательственные гражданские правоотношения, с учетом чего возникает вопрос относительно оптимума существующего правового режима регуляции услуг и его соответствия реалиям настоящего. Услуга является значительным достижением процесса нормативного производства и общего развития теории услуг в юридической науке. Отсутствие единственного подхода к пониманию содержания, объема и классификации услуг в экономической и правовой науке является лейтмотивом трудов большинства научных работников.

Ключевые слова: услуга, действие, деятельность, обязательство, работа, экономическая категория, благо, стоимость, обслуживание, операция, типичные условия.

Summary

Stepanovich D. G. Service As Object of the Civil Rights. — Article.

In a law-making activity the great attention of a category of services is given to activity, in the civil legislation there is a new kind of contracts on granting of the services, earlier unknown to the domestic law and order. Display of a similar tendency is marked by researchers in the foreign states where now the particle of services promptly grows in a property turn, forcing out trade in material things and technology in this connection, given article is devoted research to concept «service», as object of the civil rights. According to with new accepted civil codification services is from one of versions of objects of the civil rights, concerning services as objects arise diverse obligations civil правоотношения taking into account what, there is a question concerning an optimum of an existing legal regime of regulation of services and its conformity a present reality. Service is considerable achievement of process manufacture and the general development of the theory of services in jurisprudence. Absence of the unique approach to understanding of the maintenance, volume and classification of services in an economic and legal science is the basic leitmotif of works of the majority of science officers.

Keywords: service, action, activity, the obligation, work, an economic category, the blessing, cost, service, the operation, typical conditions.